

Юрій БОЙКО

ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕНТРАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

Розглянуто особливості та тенденції процесів концентрації капіталу в банківській системі України на сучасному етапі. Здійснено аналіз сучасного стану забезпеченості банків України власним капіталом.

The features and tendencies of processes of banking capital concentration are examined in the banking system of Ukraine on the modern stage.

В останні роки процеси концентрації банківського капіталу перебувають під пильною увагою як науковців, так і менеджерів банків. В сучасних умовах потрібно досліджувати не тільки джерела нарощування капіталу банків, а й передбачати й аналізувати можливі негативні наслідки впливу концентрації капіталу на розвиток банківського бізнесу. Поглиблює актуальність проблематики дослідження процесів концентрації банківського капіталу й те, що в Україні частка власного капіталу банків у загальних активах є втричі меншою, ніж частка власного капіталу суб'єктів господарювання у загальних активах загалом по економіці. З розвитком економіки і поглиблення спеціалізації для забезпечення прогресу продуктивних сил необхідно вдосконалювати процеси концентрації. Це стосується не тільки підприємств, а й банків.

Банк, здійснюючи концентрацію банківського капіталу, зміцнює свої позиції на грошово-кредитному ринку, забезпечує стабільність і прибутковість діяльності. На сучасному етапі розвиток банківських систем країн з різним рівнем економічного розвитку характеризується посиленням концентрації капіталу. Сьогодні банки працюють у над коротких часових інтервалах, одночасно на багатьох фінансових ринках, із різними фінансовими інструментами, враховуючи при цьому особливості національного законодавства та рівень економічного розвитку країни.

За таких умов єдиний вихід для малих та середніх банків щодо ефективної організації бізнесу – підвищення рівня концентрації капіталу, передусім, на основі злиття і поглинання банків. У результаті кількість самостійних банків скорочується.

Саме тому проблема управління процесами концентрації банківського капіталу є актуальною. Варто наголосити, що концентрація капіталу є невід'ємною рисою ринкової економіки, що супроводжує процес поступового розвитку суспільства і банківництва. Зазначені моменти актуалізують вивчення сутності, механізмів та особливостей концентрації банківського капіталу з урахуванням кризових явищ в економіці.

Тема концентрації капіталу належить до маловивчених у фінансово-економічній науці. Між тим, в останні роки все частіше з'являються наукові публікації, присвячені дослідженню процесів концентрації капіталу в банківському секторі [3, 6, 10, 11, 12]. Водночас, серед науковців нема єдиного підходу щодо сутності концентрації капіталу, допускається підміна понять концентрація і капіталізація тощо.

Метою даної статті є дослідження сутності та виявлення особливостей концентрації капіталу в банківській системі України в умовах проявів впливу світової фінансової кризи.

Економічна наука загалом розглядає концентрацію капіталу як своєрідну фор-

му підтримки банків з метою запобігання їх банкрутству та забезпечення ефективності діяльності.

С. Жуков стверджує, що “концентрація банківського капіталу виражається у збільшенні не тільки загальної суми банківських ресурсів, а й ресурсів, що припадають на кожен банк” [1, 10]. Недоліком цього визначення є ототожнення понять “капітал” і “ресурси”.

У словнику А. Азріліяна запропоновано поняття “концентрація банків”, яке тлумачиться як “зосередження кредитних ресурсів і операцій у великих і найбільших банках з метою забезпечення зростання фінансового капіталу і збагачення фінансової олігархії” [2, 271]. Недоліком цього визначення є: по-перше, поняття “концентрація банків” є ширшим, ніж поняття “концентрація банківського капіталу”; по-друге, поняття “концентрація банків” необґрунтовано зводиться до великих і найбільших банків і оминає малі й середні; по-третє, наголос на збагаченні фінансової олігархії є упередженим і політичним.

На думку С. Мочерного, концентрація банківського капіталу з точки зору політекономії – це “збільшення розмірів банківського капіталу в процесі його нагромадження за рахунок капіталізації частини прибутку” [3, 60].

На нашу думку, концентрація банківського капіталу – процес зростання банківського капіталу шляхом збільшення його ресурсної бази за рахунок злиття, поглинання та інших економічних процесів.

Частка власного капіталу банку у структурі загального капіталу є відносно малою. За різними оцінками, нормою вважається частка, яка дорівнює 8% [3, 64]. У 2002 р. вона становила 16,9% від загальних активів. На 01.01.2008 р. у вітчизняних банках питома вага власного капіталу становила майже 13%.

На основі відносного розвитку показника власного капіталу у деяких країнах розробляються класифікації банків. Наприклад, в Японії у 1998 р. банки з власним капіталом 8% і більше належали до фінансово стійких; 4–6% – з недостатнім власним капіталом; 2–4% – із значною нестачею власного капіталу; 0–2% – із гострою нестачею власного капіталу [3, 62].

Вагомим елементом власного капіталу є статутний капітал, що формується за рахунок внесків засновників та відкритої передплати акцій. При цьому сам розмір статутного капіталу встановлюється відповідно до вимог чинного законодавства. Групування вітчизняних банків за розмірами сплаченого статутного капіталу подано у табл. 1.

Як свідчать дані табл. 1, у 1994–2000 рр. кількість банків зменшилася з 220 до 154, а розмір сплаченого статутного капіталу зріс майже у 20 разів. Однак, незважаючи на це, у зазначений період в Україні переважали дрібні і середні банки. За 2001–2008 рр. статутний капітал банків збільшився у 13,2 рази, а загальна кількість діючих банків зросла на 28 одиниць (табл. 2).

Таблиця 1

Групування банків України за розміром сплаченого статутного капіталу у 1994–2000 рр. [4, 168–469]

млн. грн.

Групи за розміром сплаченого статутного капіталу	Кількість діючих банків, од.				Сплачений статутний капітал			
	1994	1996	1998	2000	1994	1996	1998	2000
Усього	220	188	178	154	88	1098	2107	3666
від 0 до 2	216	77	2	1	50	96	1,3	3
від 2 до 3	1	47	70	1	3	117	70	2
від 3 до 10	2	49	97	25	14	268	583	200
від 10 і далі	1	15	50	127	20	616	1452	3462

Таблиця 2

Групування банків України за розміром статутного капіталу, 2001–2008 рр. [6, 159]

Групи за розмірами статутного капіталу (млн. грн.)	Кількість діючих банків, од							
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008 (вересень)
від 0 до 15	44	28	10	2	2	2	0	0
від 15 до 25	54	53	44	28	21	5	3	3
від 25 до 50	35	47	67	78	73	65	44	35
від 50 до 100	12	18	18	28	37	44	52	56
понад 100	8	11	18	24	31	53	74	87
Усього	153	157	157	160	163	169	173	181
	Статутний капітал*							
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008 (вересень)
від 0 до 15	467	321	109	26	26	26	0	0
від 15 до 25	1025	1027	872	580	348	ПО	65	68
від 25 до 50	1144	1541	2277	2715	2735	2498	1711	1317
від 50 до 100	827	1148	1176	1862	2115	2880	3461	3903
понад	1113	1966	3682	6423	10888	20858	37896	55323
Усього	4576	6003	8116	11605	16111	26372	43133	60611

* за 2001–2002 рр. – сплачений статутний капітал

На основі аналізу даних табл. 1–2 ми дійшли таких висновків:

1) чим більший статутний капітал, тим більша безпека банків. Тому, актуальним є висновок В. Ющенка, що “статутний капітал – це норма” [5, 41] банку;

2) негативний вплив на статутний капітал банку має інфляція, яка знецінює його обсяги і завдає банку шкоди. Певним виходом було б формування хоча б частини статутного капіталу у валюті, але НБУ на це не погоджується. Так, за 1992–1993 рр. загальний статутний капітал всієї банківської системи України збільшився у гривневому обчисленні у 350 разів, а у доларовому – фактично зменшився [3, 468]. В Україні контроль за дотриманням розміру мінімального статутного капіталу, перерахованого у євро, здійснюється тільки під час реєстрації банку;

3) на необхідності зростання величини статутного капіталу банків наголошують МБРР і Світовий банк, встановлюючи це як умову надання кредитів на структурування фінансового сектора. Більше того, на думку

цих міжнародних фінансових інститутів, доцільніше для ліцензування банків застосовувати норму регулятивного капіталу, а не статутного [7, 18];

4) некоректним або дискримінаційним є встановлення однакових умов щодо розміру власного капіталу для малого банку і дуже великого банку;

5) власний капітал виконує функцію інструменту банківського управління, хоча цей аспект власного капіталу економічною наукою досліджено недостатньо [8, 92–304]. З огляду на це, доцільно акцентувати увагу та таких моментах:

– власний капітал зосереджує кошти для виконання нових програм, закупівлі нового обладнання, розширення мережі тощо;

– величина власного капіталу може непрямо обмежувати ризики. Наприклад, обсяги приватних вкладів або випуски власних векселів не повинні перевищувати величину власного капіталу.

Сутність непрямого захисту вкладників статутним капіталом полягає в тому, що

“з’являється деяке абсолютне обмеження обсягу залучуваних коштів” [9, 692]. Як результат цього, у разі банкрутства банку постраждає менше клієнтів, ніж це могло би відбутися. Окрім того, власний капітал банку є джерелом покриття втрачених і неліквідних активів банку і цим самим надає кредиторам банку (тобто вкладникам) право забезпечити їхні вимоги у більшій мірі і раніше, ніж власникам банку. Хоча, через недосконалість механізму реалізації банківського законодавства ця умова не спрацьовує і власники банків, як це демонструє вітчизняна практика, першими виводять із банків належні їм кошти.

Необхідно зазначити, що низький рівень капіталізації банків свідчить про високий ступінь ризику банківської системи. Так, якщо в Україні частка банківського капіталу у ВВП становить менше 10%, то у країнах Центральної та Східної Європи – більше 40% [3, 69], в країнах ОЕСР – 80% [3, 76]. Позитивним моментом є те, що зростання капіталу банків в Україні має позитивну динаміку (табл. 3).

Розвиток процесу концентрації капіталу у банківському секторі не доцільно абсолютизувати, оскільки у цьому секторі має місце деконцентрація капіталу, що зумовлено постійною появою малих банків. До речі, в Україні у 2009 р., незважаючи на фінансово-економічну кризу, виникло два нові банки. З цього приводу актуальним є висновок С. Мочерного і Л. Тришак: “Майбутнє за великими і потужними банками, але водночас теорія і практика довели необхідність різних банків, у тому числі і малих” [3, 79].

В економічній літературі сформувалися два протилежні погляди на співвідношення малого і великого банківництва.

Заслугоує на увагу і підтримку думка В. Матвієнка про те, що великі інвестиції у пріоритетні проекти можна провадити за допомогою концентрації капіталу [11, 9]. Однак його твердження про те, що “наявність великих банків у країні свідчить про великі потенційні можливості держави” [11, 10] потребує важливого уточнення: “наявність великих державних бан-

Таблиця 3

Капітал банків України у 1992–2008 рр. [10, 160]

Період	Кількість діючих банків, од.	Капітал		Статутний капітал*	
		млн. грн.	в розрахунку на 1 банк	млн. грн.	в розрахунку на 1 банк
1992	–	1	–	1	–
1993	–	65	–	15	–
1994	220	365	1,66	88	0,4
1995	210	1580	7,52	541	2,58
1996	188	3156	16,79	1098	5,84
1997	189	3971	21,01	1560	8,25
1998	178	4828	27,12	2107	11,84
1999	164	5878	35,84	2914	17,77
2000	154	6450	41,88	3666	23,81
2001	153	7854	51,33	4576	29,91
2002	157	9981	63,57	6003	38,24
2003	157	12882	82,05	8116	51,69
2004	160	18420	115,13	11605	72,53
2005	163	25445	156,10	16111	98,84
2006	169	42526	251,63	26372	156,05
2007	173	69530	401,91	43133	249,32
2008 вересень	181	92099	508,83	60611	334,87

ків”. А вже до 2009 р. державний сектор вітчизняного банківництва представляли формально тільки три, а реально два банки, частка яких у загальних активах банківської системи становила 8%. Саме власне через великі державні банки уряди мають суттєві можливості впливати й управляти національною економікою.

Ю. Селезньов вважає, що “дуже великий банк може стати важко керованим, дорогим” [12, 38], а малі банки здатні швидше пристосовуватися до місцевих умов і за менших витрат отримувати більше прибутку.

На нашу думку, Україні, яка будує соціально орієнтовану ринкову економіку, не потрібно 200 банків, оскільки такий масив фінансових установ несе великі ризики, цілком достатньо 5 великих, 10 середніх і 25 малих банків.

Внаслідок зростання концентрації капіталу банки стають монополіями, а до основних форм монополізації банків належать: злиття і поглинання, розширення мережі філій, створення великої кількості банківських об'єднань, формування банків-холдингів тощо. У цій ситуації важливим правовим інструментом банківського сектора був би Закон України “Про банківські монополії”. Однак вітчизняне антимонопольне законодавство монополієм становить вважає становище, коли його частка на ринку перевищує 35%. Тому частка “При-

ватбанку” як найбільшого банку на ринку становить 9% і тому навіть він не є монополією.

Розглянемо детальніше таку форму монополізації банківської діяльності як зростання філійної мережі банків.

У США за 1995–1999 рр. кількість банків зменшилася майже на 2,5 тис, а кількість банківських філій за 1933–1969 рр. збільшилася із 2919 до 21404. В Англії у 1890 р. 104 банки мали 2203 філій, а у 1967 р. 5 найбільших лондонських банків мали більше 10 тис. філій. В Україні у другій половині 90-х рр. ХХ ст. діяло 2284 філій банків [3, 104]. Необхідно зазначити, що статус філії іноземного банку і вітчизняного банку відрізняються: за кордоном філія банку є юридично незалежною від банку, а в Україні – банківська філія не є юридичною особою, тобто є залежною від банку. У світі філії є “своєрідними подушками економічної безпеки”, які посилюють стабільність і підвищують прибуток банків, тому їхня кількість зростає.

У кінцевому рахунку посилення концентрації банківського капіталу відбувається шляхом здійснення пасивних і активних операцій. У політекономічному розумінні пасивні операції є процесом акумулювання банківського капіталу і поділяються на депозитні та недепозитні операції (рис. 1).

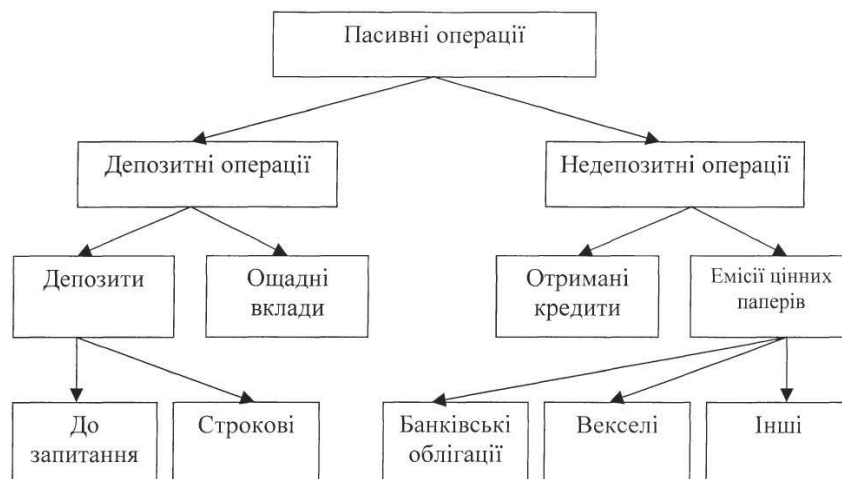

Рис. 1. Пасивні банківські операції та їх види [3, 110]

До показників концентрації пасивних операцій банку належать: частка банку на ринку депозитів фізичних осіб; частка банку на ринку депозитів юридичних осіб; частка банку на ринку ощадних депозитів; частка банку на ринку депозитів до запитання; частка банку на ринку строкових депозитів; частка банку на ринку куплених (отриманих) кредитів; частка банку на ринку цінних паперів тощо.

Пасивні операції не тільки формують банківські ресурси, а й мають чітку мету – забезпечення і проведення активних операцій. Подібно як у промисловості чи сільському господарстві процес концентрації капіталу здійснюється передусім на основі розширення масштабів виробництва, так у діяльності комерційних банків “цей процес можливий при проведенні ними пасивних і активних операцій” [3, 193]. Найчіткіше, на нашу думку, визначення активних банківських операцій дає М. Савлук: “це операції, за допомогою яких комерційні банки вкладають власний, залучений та запозичений капітал в кредити, цінні папери, валюту та за іншими напрямками з метою отримання доходу” [13, 15]. Головними групами активних операцій банку є кредитні, інвестиційні і касові.

Структура кредитного портфеля за принципом строковості по-різному може впливати на процеси концентрації капіталу в економіці і банківництві. Так, якщо у кредитному портфелі банку переважають короткострокові кредити, то у цьому разі завдяки високій ліквідності “коротких” кредитів, їх високій оборотності, частка банку на кредитному ринку юридичних осіб зростатиме. Водночас, якщо у кредитному портфелі банку переважно є частка довгострокових кредитів, то у цьому випадку зростає роль банку у розвитку концентрації капіталу підприємств реальної економіки, тобто позичальників із виробничого сектора. Загалом банки при всіх інших різних умовах не є вмотивовані довгостроковим кредитуванням, оскільки строковість кредиту пов’язана з ризиком і коливанням процентних ставок. Як результат, короткострокові кредити надаються діловим одиницям сфе-

ри обігу і стимулюють концентрацію капіталу підприємств торгівлі й обслуговування. Між тим кредитна політика банку повинна спрямовуватись на кредитування передусім пріоритетних сфер і галузей реального сектора економіки відповідно до державних програм соціально-економічного розвитку країни.

У нинішніх умовах фінансово-економічної кризи банківська система практично припинила кредитування економіки і в значній мірі через “перегрітий” попит на гроші, а частка проблемної кредитної заборгованості уже перевищує 7% [14]. Однак в основі нинішньої неспроможності позичальників і небажання кредиторів лежать старі причини:

- низька ефективність виробництва;
- відсутність дієвого механізму банкрутства;
- недостатня інноваційна діяльність підприємств;
- слабкість малого підприємництва;
- наявність структурних деформацій;
- егоїзм комерційних банків і їх менеджерів.

Необхідно акцентувати на тому, що частка малих банків (120 од.) становить 66% від усіх банків України, відтак частка їх власного і статутного капіталів на 01.04.2009 р. у банківській системі дорівнювала 11,5% і 12,2% відповідно, тоді як частка 20-ти найбільших банків у загальній кількості банків становила 10%, а у загальному власному і статутному капіталі відповідно 63,4 і 63,3% (табл. 4).

Як показав аналіз, важливою характеристикою розвитку концентрації капіталу у банківській системі України є динаміка зростання власного капіталу (табл. 5).

Так, за 2002–2009 рр. власний капітал банків України збільшився у 15 разів (сплачений зареєстрований статутний капітал у 18 разів), тоді як частка власного капіталу в пасивах зменшилася за цей період з 16,6% до 12,9%.

Водночас, частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків за 2002–2009 рр. збільшилася майже у 3 рази (табл. 6) і становить 36,7%.

Таблиця 4

**Структура власного і статутного капіталу банків за розмірними групами,
на 01.04.2009 рр. [15, 60–64]**

(млрд. грн.)

	Малі		Середні		Великі		Найбільші		Всього по системі	
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
1. Власний капітал	13,5	11,5	10,9	9,3	18,4	15,7	74,2	63,4	117,1	100,0
2. Статутний капітал	10,8	12,2	8,7	9,9	13,0	14,7	55,8	63,3	88,2	100,0

Таблиця 5

**Динаміка власного капіталу та його частки в пасивах банківської системи,
2002–2009 рр. на 01.01 [15, 45]**

(млрд. грн.)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
1. Власний капітал	7,9	10,0	12,9	18,4	25,5	42,6	69,6	119,3
в т.ч. сплачений зареєстрований статутний капітал	4,6	6,0	8,1	11,6	16,1	26,3	42,9	82,5
2. Пасиви	47,6	63,9	100,2	134,3	213,9	340,2	599,4	926,1
3. Частка капіталу в пасивах, %	16,6	15,6	12,9	13,7	11,9	12,5	11,6	12,9

Таблиця 6

Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, 2002–2009 рр. на 01.01, % [15, 45]

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків	12,5	13,7	11,3	9,6	19,5	27,6	35,0	36,7

При цьому враховуємо, що на 01.01.2009 р. в Україні діяло 184 банки, із них 53 банки з іноземним капіталом, в т. ч. 17 банків зі 100-відсотковим іноземним капіталом. Все це підводить до висновку про те, що нинішній обсяг проникнення іноземного капіталу у вітчизняну банківську систему загрожує національній економічній безпеці.

Отже, концентрація банківського капіталу в Україні демонструє в останні роки позитивну динаміку, однак нинішній рівень капіталізації банківської системи все ще залишається низьким, що робить її вразливою до внутрішніх і зовнішніх загроз, ризиків і викликів.

Банки, щоб витримати конкуренцію і розширювати свою діяльність, мають постійно на-

рошувати свій капітал, забезпечувати його концентрацію. Без концентрації капітал не зміг би розвиватися і реалізувати свою основну функцію як вартості, що приносить більшу вартість.

Зростання рівня концентрації банківського капіталу є, безперечно, позитивним процесом, який супроводжується якісними змінами ролі банків. Вони повинні активніше фінансувати широкомасштабні реальні проекти, відійшовши від спекулятивних операцій з іноземною валютою, державними цінними паперами тощо.

Своєю чергою, укрупнення банківського капіталу та підвищення рівня капіталізації вітчизняних банківських установ є запорукою подолання кризових явищ та подальшого розвитку економіки країни.

Література

1. *Банки и банковские операции: Учебник для вузов / Под ред. Е. Ф. Жукова. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 471 с.*
2. *Большой экономической словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна. – 3-е изд. – М.: Институт новой экономики, 1998. – 864 с.*
3. *Мочерний С. В., Тришак Л. С. Банківська система України – Львів: Тріада плюс, 2004. – 304 с.*
4. *Групування банків за розміром сплаченого статутного капіталу // Бюлетень НБУ. – 2006. – № 3. – С. 168–169.*
5. *Ющенко В. Виступ на IV з'їзді Асоціації українських банків // Банківська справа. – 1995. – № 3. – С. 41–51.*
6. *Групування банків за розміром статутного капіталу // Бюлетень НБУ. – 2008. – № 11. С. 156–160.*
7. *Потоцкая Е. Битва за капитал // Бизнес. – 1999. – № 13. – С. 18.*
8. *Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку: механізми грошового та фондового ринків і їх вплив на розвиток економіки України / За ред. А. І. Даниленка: В 3-х т. – Т. 2. – К.: Фенікс, 2008. – 442 с.*
9. *Антикризисное управление предприятия-ми и банками: Учеб.-практ. пособие. – М.: Дело, 2001. – 840 с.*
10. *Капітал банків // Бюлетень НБУ. – 2008. – № 11. – С. 160.*
11. *Матвієнко В. Потужні банки – міцна держава // Банківська справа. – 1996. – № 6. – С. 10–11*
12. *Селезньов Ю. Доцільність створення нових філій банку // Банківська справа. – 1998. – № 6. – С. 37–39.*
13. *Вступ до банківської справи / За ред. М. І. Савлука. – К.: Лібра, 1998. – 478 с.*
14. *Частка проблемних кредитів виросла до 7,2% // www.epravda.com.ua/news/4aa52c877c194/.*
15. *Основні показники діяльності банків України на 1 травня 2009 року // Вісник НБУ. – 2009. – № 6. – С. 45–54.*